

מסורת זיהויים של בעלי החיים

התורה התירה לאכול בעלי חיים רבים שהגדירה כטהורים, חלקם על פי סימני טהרה וחלקם על פי שמותיהם. בין בעלי חיים האלה נמנו יונקים, דגים, עופות ומיני חגבים. כמו-כן אפשר למנות ביניהם בעלי חיים מבויתים וחיות בר. (ויקרא יא; דברים יד). דרכה של התורה למנות את המיעוט ולפיכך לכבד מכ"ד העופות הטמאים הותרו "אין מספר עופות".¹ זאת ועוד, המונח "למינו-למינהו" מעיד שאין מדובר במינים ספציפיים, אלא לעתים בקבוצות של בעלי חיים הדומים בצורתם או בהתנהגותם.² יוצא אפוא שמצאי בעלי החיים הכשרים שעמד לרשות אבותינו היה עשיר ומגוון. מציאות זו הייתה נכונה כאשר היה ברור לכולם מה הם מיני הבהמות, החיות ומיני 'שרץ העוף' שהתירה התורה, או לחילופין כאשר זיהוי מיני העופות הטמאים היה נהיר. במהלך הדורות נשתכחה מסורת הזיהוי של רוב המינים וזיהויים של רבים מוטל בספק, ולפיכך סל הבשר של הדורות האחרונים מצומצם בהרבה מזה של הראשונים.

בהלכה נזכרים תנאים שונים הדרושים לצורך הכשרתם או איסורם של בעלי חיים. כתנאי בסיסי ראשוני דרושה מסורת פרשנית (זיהוי) ברורה, שאין המדובר בעוף טמא. לאחר מכן נבחנת כשרותם של בעלי החיים באמצעות תנאים נוספים כגון, מסורת הלכתית בקבלה וסימני טהרה. להלן ננסה להבהיר בקצרה את משמעותם של מונחים אלה ואחר כך נבחן את הדרישה לקיומן בהתאם לגישות ההלכתיות השונות.

1 כבלי, חולין סג ע"ב.

2 הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, ח. וכן ראו למשל במחקרים של מ' כסלו, "עקרונות המיון לקבוצות של בעלי-חיים בתורה והדגמתם בשמונה השרצים", חלמיש, 7 (תשמ"ט), עמ' 27-40; הנ"ל, "בחנית הזיהויים של עשרת מיני מעלי-הגדה הטהורים על-פי הטקסונומיה". סיני, קכה (תש"ס), עמ' ריו-רכה; ז' עמר, "זיהוי מיני שרץ העוף — בראי המסורת והמדע", בד"ד 11 (תש"ס), עמ' 5-22. כמוכן שמדובר בקביעה כוללת שלא תמיד עומדת במבחן, כמו למשל ברשימת העופות הטמאים.

מסורת פרשנית (זיהוי)

אמנם חלק מסימני בעלי החיים הכשרים והטמאים ושמותיהם הובאו במפורש בתורה. אך מה שהיה ברור לבני ישראל בקבלם את התורה לא היה נהיר לגמרי בדורות מאוחרים יותר. אולם גם כאשר ניתנה התורה היה צורך לזהות בוודאות את בעלי-החיים הנזכרים, שכן לא הכול הכירו אותם ולא כולם הבחינו בין שמותיהם השונים. חז"ל דייקו מלשון המקרא "זאת החיה אשר תאכלו" (ויקרא יא, ב) שמשם רבנו קיבל את המסורת מאת הקב"ה בצורה מוחשית: "מלמד שתפס הקב"ה מכל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו זאת אכול וזאת לא תיכול".³ ועוד נאמר: "תנא דבי רבי ישמעאל: שלשה דברים היו קשין לו למשה, עד שהראה לו הקב"ה באצבעו, ואלו הן: מנורה וראש חדש ושרצים... ויש אומרים אף הלכות שחיטה".⁴ ומשה, אף הוא העביר את המסורת באותו האופן לבני ישראל: "זאת החיה אשר תאכלו: מלמד שהיה משה אוחז החיה ומראה להם לישראל ואומר להם זו תאכלו וזו לא תאכלו, את זה תאכלו מכל אשר במים זה תאכלו וזה לא תאכלו, את אלה תשקצו מן העוף את אלה תשקצו ואת אלה לא תשקצו, זה לכם הטמא זה טמא וזה לא טמא".⁵

הקושי בזיהוי שמות בעלי החיים בתקופות מאוחרות יותר נבע מהיעדר "מסורת זיהוי" רציפה ואמינה בשל המאורעות שפקדו את עם ישראל: עקירתו מאדמתו, פיזורו בארצות הגלות והזמן הממושך שחלף מן התקופות הקדומות ועד לימינו. כל אלה היו מן הגורמים העיקריים לניתוקן והפסקתן של שלשות מסורת רבות. מלבד זאת, חלק מעם ישראל הגיע לאזורים שבהם אכילת בעלי חיים מסוימים, שהיו נפוצים "בארצות המקרא" (אזור הניהר הפורה), לא היו מצויים בהם או שאכילתם לא הייתה מקובלת מסיבות תרבותיות.⁶ בנוסף, לא ניתן לסמוך על זיהוי בעלי החיים רק על-פי שמותיהם, שכן כינויים משתנה ממקום למקום.

כללית, אפשר להבחין בשתי שיטות זיהוי של בעלי החיים והצמחים שבמקורות. השיטה הראשונה היא ה"מסורתית" המקובלת בעולם הפרשנות וההלכה היהודית. במשך הזמן התקיימו זו לצד זו אסכולות פרשניות שונות, כמו זו של רס"ג ורש"י, אשר היוו דגם מנחה לפרשנים אחרים. פרשנים אלה ינקו את פרשנותם מכמה מקורות:

(א) קיומה או היעדרה של מסורת פעילה של אכילת בעל חיים מסוים.

3 בבלי, חולין מב ע"א. וכן בכל מקום בתורה שנאמר 'זה', 'זהה' וכדומה דרשו חז"ל שמדובר בראייה ממשית, למשל בעניין קדוש החודש (שמות יב ב) ובעניין מעשה המנורה (במדבר ח ד), ראו בהערה הבאה.

4 בבלי, מנחות כט ע"ב.

5 ספרא שמיני, ב.

6 ראו בעניין היעדר מסורת אכילת חגבים באירופה, ז' עמר, הארבה ואכילתו במסורת ישראל, דברי הכנס שנערך בכ"ח ניסן תשנ"ט (14.4.1999) באוניברסיטת בר-אילן, עמ' 11-12.

- (ב) מסורת לימוד תיאורתית שהייתה מקובלת במקומם ובזמנם, כפי שקיבלה מדורי דורות.
 (ג) לעתים גם מתוך ניתוח והיסק עצמאי, שיצר פרשנות מקורית.

שיטת הזיהוי השנייה היא השיטה ה"אקדמית" (המרכאות מבטאות את חוסר שביעות רצוני מהשימוש במונח 'אקדמי' או 'מדעי', כי לפי תפיסתי לא צריך להיות מתח וסתירה בין תורה ומדע). חלק מעקרונות השיטה הזו קיימים גם בשיטה המסורתית, אך הם פותחו וגובשו במהלך הדורות האחרונים על-פי כללי המתודה המקובלים במדע. שיטה זו מיוסדת כמובן על ניתוח המקורות עצמם, אך היא משלבת גם ענפי מחקר מתחומים שונים: בלשנות, השוואות לספרות חיצונית, ארכיאולוגיה, זואולוגיה ועוד.⁷ שילוב כל הנתונים אמור לתת תמונה רחבה, המסייעת להסיק מסקנות מאוזנות הנשענות על תשתית ריאלית בעלת הסתברות גבוהה.⁸ השיטה ה"אקדמית" בוחנת את הדברים בחינה אמפירית, בהתאם לכללי המתודה המקובלים במדע, והיא אינה מחויבת להצעות זיהוי או פרשנות שתוקפן נקבע רק בשל מסורת או שיטות לימוד, שלא תמיד יש בהן סבירות הנראית לעין. שיטה זו מחויבת כמובן לניתוח הטקסטואלי ומתחשבת בפרשנויות קדומות יותר; אולם אם הצטברו נתונים עדכניים רבים שמכריעים את הכף לכיוון זיהוי, שעלול לסתור את מגמת התורה והאמונה היהודית, היא עשויה לנקוט עמדה עצמאית. שיטה זו מניחה, שיש לבחון את הדברים על פי הידע המדעי העכשווי, ותפיסות קדומות, או לחילופין נתונים חדשים שיתגלו בעתיד ועשויים לשנות את דעתם, אינם רלוונטיים עתה. לכן לשיטת הזיהוי ה"אקדמית", כשהיא מובאת על ידי חוקרים שאין להם מחויבות לכללי הפסיקה ולאמונת חכמים' – אין כל תוקף הלכתי. יחד עם זאת, כאשר מנצלים את היתרונות שמעניק המדע, במידע ובשיטות מחקר, ואלה מעוגנים ביסודות האמונה והפסיקה ההלכתית ונאמנים להם – יוצא המחקר התורני נשכר. שילוב ומזיגה נכונים של "תורה ומדע", לא זו בלבד שאינם סותרים זה את זה אלא יש בהם גם כדי להשלים זה את זה.⁹

תוקפה של מסורת פרשנית

מסורת זיהוי בעלי החיים כפי שהיא מופיעה בספרות הפרשנית הענפה למקרא אינה מוסרת בדרך כלל את מקורותיה. לשון אחר, איננו יודעים מנין לרש"י, לרס"ג ולשאר הפרשנים

7 עקרונות שיטות הזיהוי השונות הודגמו במאמרי "זיהוי מיני שרץ העוף", ראו הערה 2.

8 ראו: י' פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת-גן 1976, עמ' 3-12; ש' בודנהיימר, החי בארצות המקרא, א, ירושלים תש"י, עמ' 9-23; מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 10-20. [להלן: דור].

9 ראו בהרחבה במאמרי על שרץ העוף, לעיל, בהערה 6.

זיהוי שמות בעלי החיים. בדרך כלל גם איננו יודעים אם הזיהוי של הפרשנים היה פרי לימוד תיאורטי, או שמא מקופלת בדבריהם מסורת לימוד פעילה שקיבלוה בקבלה שיש לה השלכות הלכתיות מחייבות. רק במקרה אחד יש לנו עדות מפורשת מפי רס"ג, שאמר שאת תרגום שמות העופות הטמאים הביא בקבלה:

ואף על פי שתרגמנו אלו העשרים עופות כפי שקיבלנו (במקור הערבי: כמא סמענא¹⁰) הרי כל פרט מהם, אלו יבוא לידינו, לא היינו מכירים בביורר שזה הוא וזה שמו... (ולכן צריכים גם הכרת סימני טהרה של העופות).¹¹

אבן עזרא סבר שלרס"ג אין מסורת תרגום, וטען כנגדו בחריפות: "כי אין לו קבלה, וכן עשה במשפחות ובמדינות ובחיות ובעופות ובאבנים".¹² גישה שאינה מייחסת חשיבות מחייבת לזיהויים השונים המובאים אצל הפרשנים הביא ר' יצחק לאמפרונטי (1679-1757), בעל ה"פחד יצחק":

באמת נראה לי זאת הלכתא למשיחא, יען כי בשמות סממני הקטורת ושמן המשחה ובשמות בהמות וחיות וטהורות וטמאות ובשמות אבני החושן אין לנו קבלה כלל לחייבני להדבק לסברא זו יותר מסברא זו.¹³

דומה שהדעות שאינם מייחסים לרס"ג או לפרשנים אחרים מסורת מחייבת שנמסרה בדרך הקבלה משקפות את דעת המיעוט. לאמיתו של דבר אין זה משנה אם הפרשנים הראשונים אכן התכוונו לתת לפירושיהם תוקף הלכתי, אלא חשוב כיצד התפרש הדבר על ידי פרשנים אחרונים. הרושם הוא שרוב הראשונים והאחרונים קיבלו את מסורת הזיהוי כדבר שיש לו השלכה הלכתית מחייבת, בעיקר בעניין קיום מצוות הנוהגות בימינו הלכה

10 בתרגום מילולי: "כפי ששמענו", כלומר ניתן גם להבין שרס"ג שפירש את הדברים מפי השמועה ולא מקבלה, ראו מ' צוקר, על תרגום רס"ג לתורה, ניו-יורק תשי"ט, עמ' 284-285, הערה 3.

11 קאפח, פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה, ירושלים תשמ"ד, עמ' קכב.

12 בפירושו לבראשית ב, א; שמות כח ט, וכן בביקורתו על רס"ג בזיהוי העזניה בויקרא יא יג. ראוי לציין את גישתו הביקורתית של אבן עזרא גם בהקשר לעניין מוצאם של חומרי הגלם ששימשו לבניין המשכן, ובמיוחד בעניין עצי השיטים, בהם מקשה על גישת חז"ל, בפירושו לשמות כה ה: "והנה לא ידענו אם קבלה הייתה היא ביד אבותינו שממצרים הוציאו גם אנתנו נסור על משמעתם. ואם בסברא היא יש לבקש דרך אחרת". גם רבינו אברהם בן הרמב"ם טען בעניין אבני החושן, שתרגומו של רס"ג לגבי אבני החושן הם בגדר השערה בלבד, ראו: פירוש התורה לרבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות (מהדורת א"י וזנברג), לונדון תשי"ח, עמ' תכב-תכג.

13 ר' יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, ירושלים תשל"ל (מהדורת צילום), ערך קטורת, עמ' קעה.

למעשה.¹⁴ אחד מנציגיה המובהקים והאחרונים של הגישה הרואה את זיהוי רס"ג לבעלי החיים הנזכרים בתורה כמסורת המקובלת באומה הישראלית מדור לדור היה הרב יוסף קאפח.¹⁵

ביטויה המעשי של גישה זו, שהתקבלה על רוב הפוסקים, היא שיש לאסור בתכלית את העופות הטמאים הנזכרים בתורה (הדבר תלוי כמובן בשיטות הפרשניות השונות). זהו התנאי הבסיסי בכל סוגיית כשרות בעלי החיים, ולשום מסורת או סימני טהרה כלשהם אין כוח לדחותו. וכבר העיר רש"י שניתן לאכול עופות שיש להם סימני טהרה: "חוץ מעופות המפורשים בפרשה שגזירת הכתוב הוא שאע"פ שיש בהן סימן טהרה".¹⁶ זו הסיבה מדוע למשל, מלכתחילה נאסר היען, שמוזהה עם כל הפרשנים המסורתיים עם "בת היענה" הטמאה (ולפיכך אין מבחינה הלכתית כל משקל וחשיבות לדעות מקצת החוקרים שהיען אינה זהה ל'בת היענה' ואף שנמצא בה קורקבן נקלף). כך הדבר גם בעניין סוגיית כשרות הבהמות והחיות שהתירה התורה. רק אם בעלי חיים אלה מזהים, אפשר לאוכלם על פי סימנים או מסורת, בהתאם לגישות ההלכתיות השונות (ועל כך נדון בהמשך).

לעתים מתעוררת בעיה כאשר לפרשן מסוים יש כמה זיהויים לאותו בעל חיים שנזכר במקרא, במשנה או בתלמוד. במקרה של סתירה, אנו סבורים שיש להבחין בין הזיהוי הנזכר בתורה ובין זה הנזכר בנביאים ובכתובים או במשנה ובתלמוד. יש להעדיף בתחילה את הזיהויים המתייחסים לפסוקי התורה העוסקים בסוגיית כשרות בעלי החיים.¹⁷ ההנחה היא שפרשן התורה היה ער למשקל המחייב של דבריו, שעשויות להיות להם השלכות הלכתיות, ואילו בזיהוי של שאר המקראות הוא נקט בדרך משוחררת יותר ומחייבת פחות.

14 ראו למשל בעניין זיהוי 'שבולת שועל' כמין דגן, עניין בעל השלכות הלכתיות רבות. כאשר י' פליקס טען שהזיהוי Avena, שמוכר בדברי רש"י ואחרים הוא מוטעה, ביקרו אותו בתקיפות רבנים אחדים. ראו: ר' יונה מרצבך, עלה יונה, ירושלים בני-ברק תשמ"ט, עמ' תמז-תמט; ר' יוסף אפרתי, "לשאלת זיהוי שיבולת שועל", הליכות שדה, 57 (תשמ"ט), עמ' 11-15, ותגובתו של פליקס, שם, 59 (תשמ"ט), עמ' 19-22. מבלי להתייחס לסוגיית זיהוי 'שבולת השועל', קיימות דעות שונות כיצד יש לקבל את דברי רש"י בכל ענייני הזיהוי, ומהו היחס לכלל 'כי רש"י ז"ל מפרש הוא ולא פוסק', ראו: ר' מלאכי הכהן, יד מלאכי, ירושלים תשנ"א, ב, כללי רש"י, סעיף ב'; אנציקלופדיה תלמודית, ט, ירושלים תשי"ט, עמ' שלו.

15 בפירוש רס"ג לתורה (לעיל הערה 11), עמ' קכב, הערה 4; עמ' קכה, הערה 7; בפירושו להרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, ט, עמ' לב-לג, הערה יב. על גישתו של הרב קאפח, ראו במיוחד במאמרו של י' סרי, "מסורת התרגום של ר"י קאפח לשמות בעלי החיים שבמקרא", ספר הזכרון לרב יוסף בן דוד קאפח (ז' עמר וח' סרי עורכים), רמת-גן תשס"א, עמ' 82-93.

16 רש"י לחולין סא ע"א, ד"ה נשר.

17 למשל בסוגיית זיהוי היחסידה (ויקרא יא יט), רש"י תרגם ציגוניה — חסידה לבנה) ואילו בזכריה ט (וולטויר-נשר). גם אצל רס"ג אין אחידות בין מה שתרגם בתורה ובין שאר המובאות בנ"ך.

מסורת בקבלה

כדי להעניק תוקף הלכתי מחייב לזיהוי המוצע יש צורך בתנאי נוסף המכונה "מסורת"¹⁸. אין מדובר בעניין פולקלוריסטי שולי, אלא בעיקרון הלכתי חשוב. כאשר אנו מדברים על "מסורת" אנו זקוקים לפחות לשני תנאים הכרחיים. הראשון הוא מקור קדום, אמין ומוסמך של המסורת. התנאי השני הוא כוח משמר שיודע לשמר מסורת. לא תמיד שני התנאים הללו חברו יחדיו, ולכן לפעמים מסורות שונות (חשובות ככל שתהיינה) חדלו להתקיים בקהילות שונות, מסיבות שונות.

הדרישה לקריטריון המסורת נזכרת בבירור רק בסוגיית כשרות העוף, שאת הגדרתו מביא הרמב"ם: "ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור" (הלכות מאכלות אסורות, א טו). מסורת שהיא קבילה מבחינה הלכתית ניתן לקבל רק מאנשים מהימנים בעלי מסורת, כלומר אנשים יראי שמים שיש בידם מסורת חיה ופעילה על פי הכלל התלמודי "נאמן צייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי"¹⁹. מעיקר הדין ניתן לקבל מסורת מכל אדם שמוחזק ככשר, כפי דברי רש"י, בד"ה במסורת: "אם זכור הוא באדם כשר שאכלו או שמסר לו רבו או צייד חכם שהוא טהור"²⁰.

בדורות המאוחרים סמכו בעיקר על רבנים, תלמידי חכמים ושוחטים שהייתה בידיהם מסורת שעברה אליהם איש מפי איש מדורי דורות וקיימה הלכה למעשה. מדובר במידע אותנטי, מדויק ומהימן, שכן מעצם טבעה מסורת הלכתית שבקבלה אינה יכולה להסתפק בהשערות בלבד, אלא בזיהוי ודאי עם רציפות מסורת ברורה ומהימנה, שהתקיימה ללא כל שינוי מאות בשנים. אמינותה של המסורת הוא מוחלט, שכן היהודים בכל התפוצות נודעו בהקפדתם באכילת מזון כשר, ודווקא חומרה יתירה זו היא שגרמה בחלק מהמקרים לאבדן תוקפה של מסורת שאינה פעילה.

הסיבות לאיבוד מסורת

איבוד מסורת היא תוצאה של סיבות רבות ושילוב של נסיבות כגון, איבוד קשר עם מרכז תורני עתיק ונסיבות תרבותיות וגיאוגרפיות. תופעה שחוזרת על עצמה היא כיצד היעדר

18 רס"ג בפירושו לתורה אינו מזכיר קריטריון זה ולפי רמב"ם והרמב"ם ניתן לעקוף תנאי זה בעזרת סימני טהרה, ועל כך נרחיב בהמשך.

19 בבלי, חולין ס"ג ע"ב.

20 שם. ובמקום אחר פירש רש"י "עוף שמסרו לנו אבותינו בטהור" (סב ע"ב, ד"ה חזיוה דדרסה ואכלה). והר"ן העיר: "ורבו שאמרו רבו צייד — לאו רב בחכמה, אלא בענין צידה ובקיאות עופות". הש"כ לשו"ע יו"ד פב, ס"ק א, מוסיף: "ומכל מקום אם תלמיד חכם מעיד על עוף שמקובל הוא שטהור — נאמן, ובפרט האירנא שאין לנו צייד, אלא מסורת".

מסורת מתפרשת כ'מסורת של איסור'. הדבר בא לידי ביטוי בקביעות במטבעות לשון של אנשי הלכה הפוסקים: 'מעולם לא שמענו', המבטאות את תחום ידיעותיהם ולא דווקא את המציאות הכוללת. להלן נביא כמה דוגמאות. הרב יחיאל אפשטיין (1835-1905) כתב: 'ועכשיו אנו נוהגין שלא לאכול שום חגב אפילו בכל הסימנים ואפילו ידוע ששמו חגב.



יהודי שעלה לארץ-ישראל (בשנת תשנ"ד) מצפון תימן אוהז בידו ארבה כשר (צילום: המחבר)

ומימינו לא שמענו שיהא מקום שאוכלין בו חגבים.²¹ מיותר לציין שבקהילות ישראל בתימן ובצפון אפריקה אחזו במסורת זו באותה עת עשרות אלפי יהודים. מעניין לציין כנגדו את הרב משה בן דניאל טולידנו (תפ"ד-תקל"ג, 1724-1773), מגדולי חכמי מרוקו (שתקף את פסיקתו של ר' חיים בן עטר כנגד אכילת חגבים):

ולשמע אוןן שמעתיהו להרב המוסמך כמוה"ר חיים בן עטר ז"ל בספרו פרי תואר בס' פה, כתב שיטנה על יושבי המערב אשר מעולם אנשי השם שאוכלים החגבים והטיח דברים הרבה שאין ראויים ליאמר אפילו על בר בי רב דחד יומא, ואף כי לא איש כמוני אעננו ואנכי לא אהיה אפילו כקטן שבתלמידיו מ"מ קנאת ה' צבאות תעשה זאת ועת לדבר זכות על אבותי ואבות אבותי אשר היו מימי קדם מנהיגים את הדור ושמעם הולך לכל המדינות הקרובים והרחוקים ובימיהם עלתה זאת שהיו כל העולם אוכלים החגבים...²²

דוגמה אחרת, מופיעה אצל הרב אלעזר פלקלס מפראג (1754-1826) בעניין מסורת אכילת עוף הפניניה, וכך הוא כתב: "ומה שקורין פערלהינר לא שמעתי מעולם להתיר משום פוסק".²³ אולם באותה עת בגרמניה, ואף בפראג היו שאכלו פניניות.²⁴ חוסר תקשורת בין קהילות היה חזון נפרץ אז כעתה וגרם לאי ידיעה של המסורות השונות. הסיבה הייתה פיזור של האוכלוסייה היהודית על פני אזורים נרחבים והיעדר קשר רציף ביניהם, לעתים באותו חבל ארץ עצמו. למשל, כאשר נשאל במאה השבע-עשרה ר' שמואל אבוהב שפעל בוניציאה, בקשר לכשרות ציפור השחרור (*Turdus merula*) על פי מסורת ליוורנו. הוא ענה בתגובה, שלא שמע על כך.²⁵ ר' יצחק לאמפרונטי (1679-1757), בעל ה"פחד יצחק", שפעל בעיר פרארה, הזכיר את תשובתו של ר' שמואל אבוהב וממנה הסיק שה"מירלו" אינו כשר מפני שאין עליו קבלה.²⁶ אולם למעשה הייתה לשחרור בליוורנו מסורת כשרות ברורה כמו שהעידו רבנים מאוחרים יותר.²⁷ סיבות אחרות להיעדר מסורת הן הכחדתו של בעל חיים או נדירותו, כדוגמת הטווס, שלא היה שכיח בדורות האחרונים כעוף מאכל. התפתחותה של תעשיית המזון כיוכל השנים האחרון והתפשטות השחיטה המרוכזת במשחטות גדולות הביאה לצמצום תופעת

21 ערוך השולחן, יו"ד, סימן פ"ה.

22 ר' משה טולידנו, מלאכת הקודש, ליוורנו 1803, לפרשת שמיני.

23 ר' אלעזר פלקלס, תשובה מאהבה, ג, פראג תקפ"א, תשובה שכ"ח.

24 ראו תשובתו של הרב ד"צ הופמן, מלמד להועיל, ב, פרנקפורט תרפ"ז, סימן טו.

25 דבר שמואל, ויניציאה תס"ב (1702), תשובה קעד.

26 פחד יצחק, ו, ליק 1866, דף סז.

27 מחזיק ברכה על שו"ע יו"ד לסימן פב, ס"ק ו; י"מ כהן, זבחי כהן, ליוורנו 1832, עמ' 12.



החוגלה –
(*Alectoris chukar*)
עוף בר טהור, שבעבר
ניצוד רבות
בשל בשרו הטעים

השוחטים המקומיים ולהיעלמות מסורות רבות של עופות בר שאותם נהגו לצוד למאכל (במגבלות ההלכתיות שנועדו למנוע טריפות).

בעבר, היה הציד אחד הגורמים להכחדתם של מיני בעלי חיים רבים ולהיעלמותן של מסורות. כיום דווקא חוקי הגנת הטבע המגבילים כמעט לחלוטין אכילת עופות בר כגון חגלה וקורא, הם הסיבות שעשויות לגרום לאיבוד המסורת עליהם. 'שרץ העוף' (ארבה), אף הוא אינו שכיח בשנים האחרונות במזרח התיכון הודות להדברה יעילה שהושגה על-ידי שיתוף פעולה בינלאומי. גידולו של הארבה במעבדות מחקר היא מוגבלת ומותרת רק על פי אישור מרשות הגנת הצומח (במשרד החקלאות). הגורם המנטאלי, תרבויות אכילה שונות ושינוי טעמים של הצרכנים הם גורמים לא מבוטלים להפסקתן של מסורות רבות בדורות האחרונים. השפעת החברה המערבית, המייצגת את תרבות השפע והקידמה בדורות האחרונים היא חזקה מאוד, ולמעשה קובעת גם את הנורמות של התרבויות ואת הסממנים החיצוניים והמהותיים (גם בשדה ההלכה) בכל קהילות ישראל באשר הן. הדבר בא לידי ביטוי למשל בסגנון הלבוש ובמאכלים. העובדה שאכילת ארבה וחרקים בכלל, או ציפורי שיר קטנות כגון דרורים, אינה מקובלת כמעט בעולם המודרני בעל האוריינטציה המערבית גורמת גם למי שהיה מורגל או מעוניין בזה – להימנע מכך כדי לא להיראות חריג בחברה. היחס לאכילת מזון כזה הוא כמובן סובייקטיבי, אך הבעיה היא שאצל אנשים שאין מאכלים כאלה מקובלים אצלם, עשוי גורם הדחייה להיחפך לעקרון הלכתי המושתת על איסור אכילת דבר שקץ או מיאוס.

מכל הסיבות שמנינו (ומשילוב של כמה מהן) מצטייר תהליך בן כמה שלבים עיקריים של איבוד המסורת:

- (א) קיימת קבלה ומסורת אכילה פעילה. לעתים היא מבוססת על מסורת זיהוי קדומה.
- (ב) הפסקת אכילה מסיבות שונות, אך קיומה של מסורת תיאורטית בעל-פה או בכתב.
- (ג) ניוונה והשתכחותה של המסורת.
- (ד) לפעמים היעדר מסורת מתפרש כמסורת של איסור, לפיכך, לפי שיטות אחדות, אי אפשר לקבל מסורת ממי שיש בידו.

כיצד משמרים מסורת?

בעבר הייתה מועברת מסורת מאיש לאיש באמצעות זיהוי פיזי ועדות שהעוף הוא טהור וידוע שהוא נאכל. מסורת שקיים חשש לאיבודה אפשר לשמר באמצעות פרסום אודותיה ושחיטה בפרהסיה, כפי שנהגו בהקשר לציפור דרוו בכמה מקהילות גרמניה עד לשואה. אפשרות נוספת לשימור פעיל של מסורת היא לקיים 'סעודות מסורת' כהלכה ובהן יוגשו מאכלים ממני עופות שיש עליהם מסורת ברורה, תוך כדי לימוד הסוגיה.²⁸

כדי לקבע מסורת לדורות ולבסס את אמינותה רצוי לקבל את העדות בבית דין, אשר יגבה מסורת ויחקור היטב את העד. את גביית המסורת יש לתעד בכתב, לערוך פרוטוקול מסודר ולחתום על הצהרתה. רצוי לתעד את גביית המסורת באמצעים המודרניים שעומדים לרשותנו: הקלטה וצילום בווידיאו. הראשון שנקט בשיטה דומה, היה הרב יצחק בן מאיר (1780-1849) השוחט מליוורנו שהביא בספרו 'זבחי כהן' את שמות העופות הטהורים באיטלקית כפי שהיו מקובלים בקהילתו בלויית איורי העופות. שיטה זו על-פי הרב שמואל דיסגני, הרב הראשי של יהודי איטליה, מספיקה בשביל יהודי איטליה,²⁹ אך עשויה להיות בעייתית לקהילות שבהם נקראים העופות בשמות אחרים. בעיה זו יכולה להיפתר בימינו כשניתן לקבע את המסורת במדרים מדעיים מדויקים ומוחלטים. ראשית, להשתמש במינוח המדעי (בלטינית) המהווה בימינו שם אוניברסלי. אמנם גם המינוח המדעי עשוי להשתנות, אך בשילוב אמצעים חזותיים (הקלטה בווידיאו) אפשר לצמצם את סבירות הטעויות. אמצעי נוסף שעומד לרשותנו היום הוא הגדרה גנטית, היינו זיהוי הקוד הגנטי (D.N.A) המצוי ברקמת העוף שיש עליו מסורת, ושימורו לדורות הבאים.

היהדות האורתודוקסית בכללותה מתהדרת בסיסמה של "שמירת המסורת", אך דומה שלא נעשה כמעט דבר בכל הקשור לשימור מסורות הכשרות של בעלי החיים הטהורים,

28 ראו ד' עמר וא' זיבוטפסקי, 'פרויקט שימור מסורת בעלי החיים הטהורים, המעין, מג/ב (תשס"ג), עמ' 40-36.

29 R. di Segni, Guida alle regole alimentari ebraiche. Roma 1996. p. 26

ס פ ר

זבחי כהן

ובולל בו קיצור דיני שחיטה ודיני כריקת הריאה ודיני ניקור כפי מנהגינו • הכל בלשון איטלקי כדי שיהיה שגור בפי כל : זאת ועוד אחרון אחרון חביב • והוא קיצור כל דיני המדפיות כלול סבל סברות רז"ל חרשים עם ישנים • וציוור כל אברי הכהמה עם שמותם בשתי הלשונות אצל כל רזן ורזן סח שלא נראה ער הנה חרש ממש :

כל השסייע לדבר מצוה זכות הרכים הלוי בו • וכראשם הטתנרבים כעם הישרים בלכותם • אחינו בית ישראל די בכל אחר ואתר הכאים על החתום דמהוקי ברכי דשלהי • ה' יארוך כטוב יסיהם ושנותם בנעימים • בשלוח וכהשקט איש תחת נפנו והחת תאנתו אכי"ר :

מירי חיתה זאת יר כחה דלא לשוו כה אינשי עפר ואפר • ויזרע יצחק בלא"ה הישיש הנכבר כ'איר הכהן יצ"י שוחט דמהא ק"ק ליורנו יע"א :

פה ליורנו יע"א

כטת ויזרע יצחק כארץ הסיו לפ"ג

מיד אליעזר כנדם איטלינגני נר"ו

מדפים ומיכר ספרים

Con Approvasione.

שער החיבור 'זבחי כהן' לר' יצחק בן מאיר הכהן מליורנו

הנמצאים בימינו בקבוצת הסיכון של איבוד המסורת כגון, צבי, איל, יעל, חגלה, ארבה, פסיון, פניניה, ברבור, שלו בר, דרור, תור ויוני בר. מאחר שהאנשים המחזיקים את מסורת עליהם מבוגרים מאוד, חובה לתעד בהקדם ובצורה הטובה ביותר את המסורת שבידם. כדי שגביית המסורת תהיה שיטתית, מהימנה (לפי הקריטריונים שהזכרנו לעיל) ומתועדת כראוי, אין להותירה בידי בודדים. מדובר כאן בצו השעה, משימה לאומית שרק גוף מוסמך, בעל אמצעים יכול לבצעה. לצורך זה, יש להקים לאלתר חוליות שימור שיקבלו לכך הכשרה מתאימה. חוליות אלה יערכו סקר של מסורות ויתעדו אותן ברחבי כל קהילות ישראל, בארץ ובעולם, כשהם מצויידים באמצעים המתאימים. זהו האתגר העומד בפנינו והוויתור עליו יהיה בבחינת בכייה לדורות.

העברת מסורת

יש הבדל בין קבלה או העברה של מסורת ליחיד ובין העברה לרבים כקהילה. לגבי היחיד נפסק בשו"ע: "מי שהוא ממקום שנוהגין איסור בעוף אחד, מפני שאין להם מסורת והלך למקום שיש להם מסורת יכול לאכלו במקום שהלך שם, ואפילו דעתו לחזור. ואם יצא ממקום שיש להם מסורת והלך למקום שאין להם מסורת — מותר לאכלו".³⁰ סוגיית האפשרות של עברת מסורת מקהילה לקהילה נתונה לכאורה לפרשנות דברי הראשונים, כפי שכותב השו"ע: "אם שאר מקומות שאין להם מסורת יכולים לאכלו על סמך מקום שיש להם מסורת; יש מי שאוסר ריש מי שמתיר, ויש לחוש לדברי האוסר".³¹ למעשה כמעט כל האחרונים חלקו על השו"ע בהבנה שהרא"ש הוא המתיר (הרא"ש לחולין פ"ג סימן ס' בעניין היחיד ובטור סימן פב, בענין הרבים) ואילו הרשב"א הוא המחמיר (תורת הבית, בית שלישי) ולדבריהם אין ביניהם כלל מחלוקת.³² המסקנה שעולה היא שניתן למעשה, לסווג את מעמד קיומה או היעדרה של מסורת לארבע קבוצות:

- א) קיומה של מסורת (מסורת חיובית).
- ב) היעדר מסורת, לא לאיסור ולא להיתר (מצב ניטרלי) — ניתן לקבל מסורת מקהילה שנהגו בה היתר.
- ג) מסורת של איסור (מסורת שלילית) — קהילה כזו אינה יכולה לסמוך על קהילה שנהגו בה היתר (למשל ראה סיפור החסידה).

30 שו"ע יו"ד פב ד.

31 שו"ע יו"ד פב ה.

32 למשל: ש"ך, ט"ז, פ"ח, פ"ת וערוך השולחן.

ד) קיים ספק מדוע קיים איסור אכילה; מסורת ניטרלית או מסורת שלילית. ייתכן שהמחלוקת שמציג השו"ע בין הרא"ש לרשב"א היא בקבוצה זו.

נחיצות המסורת כתנאי הכרחי לכשרות

בניגוד למסורת הפרשנית, לא קיימת בין הפוסקים אחדות דעים בדבר החלת מסורת הלכתית שבקבלה כתנאי מחייב על כל בעלי החיים. רוב הפוסקים סבורים שמסורת דרושה רק בעופות ולא בבהמות וחיות (שו"ע), יש הפוטרים דרישה למסורת בעופות אם ישנם סימני טהרה וברור שהעוף אינו דורס (שיטת רמב"י וכך משמע מהרמב"ם) ויש המחייבים מסורת לעוף כתנאי יחיד ומחייב (רש"י והרמ"א) ויש הדורשים מסורת לכל בעלי החיים (החזו"א).

ההבחנה הקיימת בעניין כשרותם של בעלי החיים למיניהם מופיעה לראשונה בתורה הדנה באיסורם של עופות ללא ציון סימני טהרה, לעומת קביעת סימני טהרה ברורים לבהמות ולחיות. חלוקה זו קיימת גם במקורות חז"ל ולאורך כל ספרות ההלכה לדורותיה. להלן אף אנו ננקוט בדרך זו בתיאור סימני הכשרות והגישות ההלכתיות השונות.

סימני כשרות

מכיוון שסקירה זו עוסקת בעיקרה בעוף נסתפק באיזכור קצר של סימני הכשרות של בהמה וחיה הנזכרים בתורה ובמסורת חז"ל.³³

- א. מפרסת פרסה ושוסעת שסע.
- ב. מעלה גירה (קיבה המחולקת לארבעה מדורים והיעדרן של שיניים חותכות וניבים בלסת העליונה).
- ג. קרניים.
- ד. מהלך בשרו שתי וערב.

שני התנאים הראשונים מובאים בתורה, ואילו שני התנאים האחרונים מובאים במסורת חז"ל.

33 ויקרא יא ג-ז; דברים יד ו-ח; בבלי, חולין נט ע"א.

סימני כשרות בעוף

ההתייחסות הראשונה לעניין זה מופיעה במשנה:

סימני בהמה וחיה נאמרו מן התורה, וסימני העוף לא נאמרו. אבל אמרו חכמים: כל עוף הדורס – טמא. כל שיש לו אצבע יתרה זפק וקרקבנו נקלף – טהור. רבי אליעזר בר צדוק אומר: כל עוף החולק את רגליו – טמא.³⁴

בתלמוד נזכרו ארבעה סימנים, אם כי המשמעות המספרית לא ברורה; האם מדובר בארבעה סימנים שונים³⁵ או שלמעשה מדובר רק בשלושה, כאשר הקריטריון הראשון הוא כללי,³⁶ או אם נכלול את דברי ר"א בר צדוק, האם מדובר בחמישה סימנים? להלן נציע פירוש משלנו להבנת משמעות סימנים אלה ולזיקה ביניהם.

עוף שאינו דורס

זה הסימן הראשון שמופיע במשנה המונה את סימני העוף הטהור. גם בביריתא המונה את סימני כשרות העוף פותח קריטריון הדריסה: "רבן גמליאל אומר דורס ואוכל בידוע שהוא טמא."³⁷ מסגנון המשנה, וכך הבינו רוב הפוסקים זהו התנאי הבסיסי בסימני כשרותו של העוף. רס"ג ציין במפורש: "הסימן הקובע הוא שלא יהא העוף דורס"³⁸ ובלשונו של הרמב"ם "זה סימן כללי."³⁹ שאר סימני הטהרה אינם מועילים אם נמצא שהעוף דורס. יתירה מזאת, נראה שמציאותם או היעדרם של אצבע יתרה, עוף החולק את רגליו, זפק וקורקבן נקלף הם סימנים שעשויים לאפייין ולהגדיר מבחינה מורפולוגית, אנטומית ותפקודית אם לעוף תכונה של דורס, ולמעשה אין הם סימנים בפני עצמם. לפי זה, ההגדרות והפירושים השונים שניתנו למונח עוף דורס כבר בימי התנאים ועד לפרשנים המאוחרים אינם סותרים זה את זה ויש לראותם גם על רקע סימני הטהרה שניתנו לשאר בעלי החיים.⁴⁰

34 משנה, חולין ג, ו. בתלמוד נזכר גם סימן נוסף והוא צורת הביצים: כל עוף שקצה האחד של ביצה חד והשני הוא כד טהור וכל ביצה ששני קציה חדים או כדים טמאה. אולם זהו סימן כללי שיש לו יוצאי דופן, ולכן לא סומכין עליו, ראו: חולין סד ע"א, ורש"י ד"ה אלא אמר רב זירא.

35 בכלי, לחולין סה ע"א.

36 רס"ג, בפירוש לתורה, עמ' קכג; הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין, ג, ו; רש"י לחולין סה ע"א, ד"ה הכי גרסינן. אפשרות נוספת לניסוח הוא שיש סימן טומאה אחד (דורס) ושלושה סימני טהרה (אצבע יתירה, זפק וקרקבן נקלף). ראו ר"י קאפח להלכות מאכלות אסורות, פ"א, עמ' מד.

37 בכלי, חולין סה ע"א.

38 רס"ג לתורה, עמ' קכג.

39 הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין, ג, ו.

40 י"מ לוינגר, "מהותם של סימני טהרה בבעלי החיים", קורות, ה (תשל"ל), עמ' עמ' 221-232.

דורס על פי דרך התנהגותו

כיוון פרשני אחד קשור לשיטת לכידת הטרף ודרך אכילתו. בתלמוד מובאת ברייתא הפותחת בדברי רבן גמליאל שאומר "דורס ואוכל בידוע שהוא טמא". בהמשך, מובאים שאר הסימנים להבחנה בין עוף טהור לטמא, ובהם דברי ר"ש בן אלעזר "כל עוף הקולט מן האויר טמא".⁴¹

כאמור, למונח דורס ניתנו פירושים רבים. לפי רש"י דורס הוא "האוחז בצפורניו ומגביה מן הקרקע מה שאוכל".⁴² במקום אחר הוא מוסיף: "ונראה לי שכל עוף הנותן רגלו על האוכל כשהוא אוכלו ומחזיקו ברגלו שלא ינוד ולא ינטל כולו אצל פיו — הוא דריסה".⁴³ הרמב"ם מצדד בפירוש השני של רש"י: "הוא שמניח ידו על הדבר שהוא אוכל ואוכלו, וכך עושה כל בעל חי טורף".⁴⁴ רבינו תם פירש: "דורס ואוכל מחיים ואינו ממתין לה עד שתמות".⁴⁵ הרמב"ן שהביא מדעות קודמיו, קבע: "והנכון שהוא הצד ציד והורג אותם במכת דריסה, שדורס בצפורניו".⁴⁶ אלו הם רק חלק מהפירושים למונח 'דורס'. י' אהרנאי, שניתח בשיטתיות ויסודיות את המקורות בעניין זה, סיכם שהפועל 'דרס' מתייחס גם לעופות וגם ליונקים ומשמעותו משולשת:

- (1) נתנית הרגל על האוכל בשעת האכילה לצורך אחיזת הטרף.
- (2) המתת הטרף על ידי נעיצת הטפרים בבשרה.
- (3) הכרעת חיה, בהמה או עוף על ידי בעל חיים גדול מהם.⁴⁷

דורס על פי מבנה איבריו המורפולוגיים

כיוון פרשני שני קשור למבנה המורפולוגי של העוף והתאמתו לאכילה. לדעת רס"ג דורס הוא "שיהיו אצבעותיו ישרות לא עקומות, כי עקימת האצבעות היא הכנה לדריסה... כל שיש לו ניבים וצפרני טרף ואכזריות וטורף הרחיקו ודחהו".⁴⁸ בימינו מייחדים את הכינוי "דורס" לעוף שלוכד את טרפו, משסעו והורגו באמצעות הרגליים.

41 בבלי, חולין סה ע"א. הסברים שונים, ראו י"מ לוינגר, מזון כשר מן החי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 31-32; א' בן-דור, שיחת חולין, ירושלים תשנ"ז, עמ' תכ, תלט.

42 חולין נט ע"א.

43 חולין סב ע"א.

44 הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין, ג, ו.

45 תוספות לחולין סא ע"א, ד"ה הדורס.

46 חידושי הרמב"ן פ"ג, לדף ס ע"א.

47 י' אהרנאי, "הערות לחידושי רמב"ן לחולין", סיני, יג (תש"ד), עמ' נו-נח.

48 פירוש רס"ג לתורה, עמ' קכג.

פעולה זו נעשית באמצעות שרירי הרגל החזקים והטפרים (ציפורניים) החדים. אצל העופות הדורסים הרגליים הן האמצעי העיקרי לקטילת הטרף, אשר נחנק לדוב עקב הלחץ העצום המופעל על גופו. לעתים נעזרים הדורסים גם במקור לשבירת מפרקת הטרף, אם הדריסה לא הייתה יעילה מספיק.⁴⁹



עיט שחור דורס שפני סלע

לפי מגמה זו הסימנים מתייחסים בעיקר למבנה רגל העוף ואופן חלוקת אצבעותיו. בחינת הסימנים "אצבע יתירה" ו"עוף החולק את רגליו" קובעת אפוא אם העוף הוא דורס.

א) אצבע יתירה

אחד מסימני שהרתו של העוף היא קיומה של "אצבע יתירה". מונח זה קשור לחלוקת אצבעות רגל העוף ואורכו. לרוב העופות ארבע אצבעות. למרבית העופות שלוש אצבעות נוטות קדימה ואחת מאחורה, ואצל חלק מהעופות שתיים מהאצבעות נוטות קדימה ושתיים אחורה (למשל בדורסי לילה).

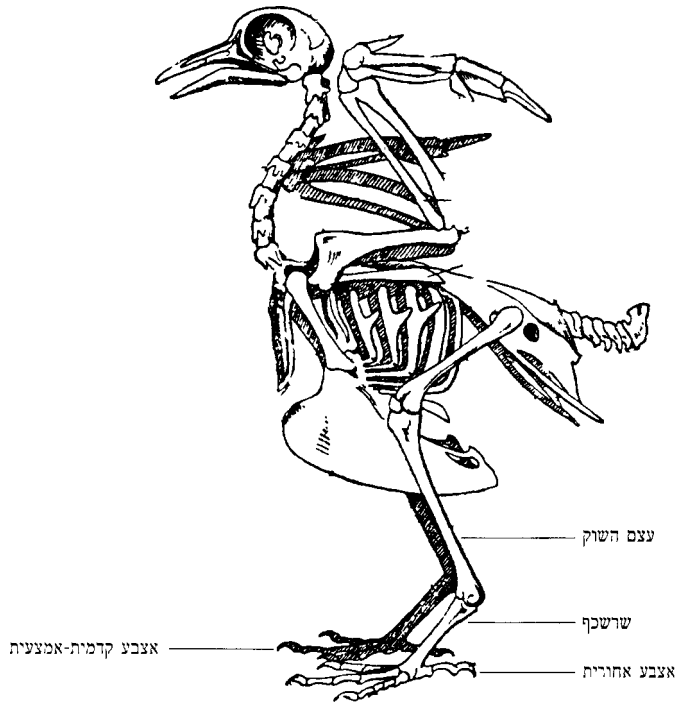
למונח "אצבע יתירה" ניתנו פירושים אחדים.⁵⁰ רש"י כתב: "זו אצבע הגבוה שאחורי האצבעות".⁵¹ הכוונה היא כנראה לאצבע האחורית, שלעתים מוגבהת יותר מהאחרות.

49 " לשם, העופות הדורסים בישראל, החברה להגנת הטבע תש"ס, עמ' 10.

50 ראו בהרחבה לוינגר, עמ' 33-36; בן-דוד, עמ' תכא.

51 חולין נט ע"א.

הסבר אחר קובע שמדובר באצבע (קדמית) אמצעית, הארוכה יחסית משאר האצבעות.⁵² ההסברים הללו אינם מתיישבים עם העובדה שלרבים מדורסי היום ומעופות טמאים אחרים יש "אצבע יתירה" (אם כי חסרים להם סימני טהרה אחרים). קושי זה נפתר בפירושים אלה: אהרוני פירש שאצבע יתירה היא האצבע (הקדמית) האמצעית, הגדולה יחסית מהשרשכף (העצם שבין השוק לאצבעות, נקראת גם פיסת הרגל)⁵³ א' בן-דוד מבאר שאצבע יתירה היא



שלד של יונה

אצבע מיותרת, דהיינו שעוף טהור אינו משתמש באצבע האחורית לציד ולכן היא גבוהה אצלו ולכאורה מיותרת. לעומת זאת, אצל רוב דורסי היום האצבע האחורית והקדמית-אמצעית מפותחות ובהן מתבצעת עיקר הדריסה והאחיזה בטרף.⁵⁴ ואכן, בדרך כלל אצבעות אלה חזקות יותר וטפריהן ארוכים יותר משתי האצבעות האחרות. הדריסה

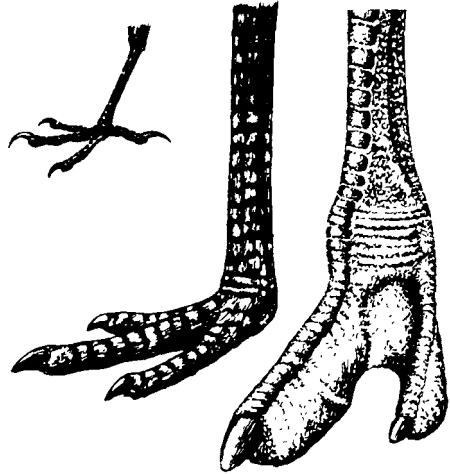
52 פירוש הר"ן לחולין.

53 אהרני, הערות לחידושי רמב"ן לחולין, עמ' סג-סד.

54 בן-דוד, עמ' תלג.

נעשית בעזרת שתי אצבעות אלה, ואילו שתי האצבעות הקטנות יותר משמשות בעיקר לאחיזה ולאיוון של הטרף.⁵⁵

ישנם עופות שמספר אצבעות הרגל וסידורן שונה מאשר אצל רוב העופות ולפרשנות המונח "אצבע יתרה" עשויה להיות השלכה הלכתית. להלן נביא שתי דוגמאות לעופות שכל אצבעותיהם פונות קדימה. אצל הסיס (Apus) כל ארבע האצבעות מופנות קדימה ואצל החוברת (Chlamydotes undulata) ושאר העופות ממשפחת החובתיים (Otidae) ישנן רק



ברגל היען שתי אצבעות (ימין); לעופות ממשפחת החובתיים שלוש אצבעות בלבד הפונות קדימה (מרכז); לציפורי השיר ארבע אצבעות בכל רגל; שלוש הפונות קדימה ואחת פונה לאחור (שמאל)

שלוש אצבעות הנוטות קדימה.⁵⁶ בעניין עופות אלה העיר ר' חזקיה די-סילוה: "אצבע יתירה — יש מפרשים שכל שיש לו ד' אצבעות, זהו שיש לו אצבע יתירה, לפי שיש עופות שאין להם אלא שלוש — ואין זה נכון".⁵⁷ הבעייתיות עשויה להתעורר לפי השיטה הדורשת את כל סימני הטהרה ולא מסתפקת בחלקם. אמנם לפי הכלל 'עוף החולק את רגליו טמא' (ראו להלן) הן כשרות, אך לפי שיטת רש"י לכאורה אין הן כשרות, משום שאין להם אצבע אחורית, כלומר הן חסרות אצבע יתירה. לפי שיטת הר"ן אין כאן בעיה קשה כיוון שאצבע יתירה היא האצבע האמצעית-קדמית וכן לפי שיטת רס"ג, שמתיר לאכול עוף ששיש לו זפק ואינו דורס, אף על פי שאין לו אצבע יתירה ואין קורקבנו נקלף.⁵⁸

55 לשם עמ' 10.

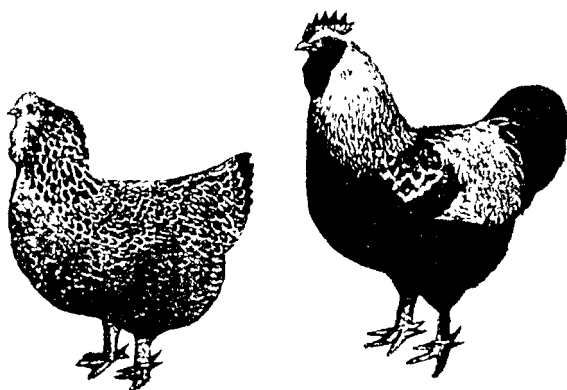
56 מפתיע שעניין זה לא זכה להתייחסות בספר של הרב לוינגר, מזון כשר מן החי, עמ' 93, בעניין כשרות החובה.

57 פרי חדש ליו"ד, פב ס"ק ו (ירושלים תשנ"ה), עמ' רנב.

58 רס"ג לתורה, עמ' קכג.

קונטרס דרך נש"ר

תשובה ברורה להלכה ולמעשה אודות מין עופות
החדשים הנקראים פאווערעלעס אשר כולם המה
עם חמש אצבעות שאסורים עפ"י התורה



זוה תמונתם וכמבואר בפנים.



שער הקונטרס 'דרך נש"ר' (תרצ"ד) שדן במיני תרנגולים בעלי חמש אצבעות בכל רגל

בספרות ההלכה יש התייחסות גם לעופות שיש להם חמש אצבעות. יש מי שהציע
שאצבע יתירה היא הדרך המופיע בתרנגולים מבוגרים או באצבע החמישית המופיעה
לעתים בתרנגולים.⁵⁹ מדובר במיני תרנגולות הנקראים "פאוורלס" שמקורם מצרפת, ועל
כשרותם נסובה מחלוקת והרוב נטו לאוסרם.⁶⁰

59 ראו אצל י"מ לוינגר, מאור למסכת חולין, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 5.

60 ר' ח"א שפירא, שו"ת מנחת אלעזר, מונקאטש תר"ץ, ה, סימנים א-ב; ראו תמונתם בשער הקונטרס
שהוציא הרב נ"ש שליסל, דרך הנשר, קליינווארדיין תרצ"ד.

(ב) עוף החולק את רגליו

לפי ההסברים האחרונים המונח "אצבע יתירה" בא למעט את כל העופות הדורסים ואוכלי הנבלות. אולם מונח זה אינו מתאים לאף אחד מהפירושים שהבאנו לעיל לקבוצה אחרת של עופות דורסים. אצל דורסי הלילה (והשלך) וכן בסדרת התוכאים והקוקיתאים, שתיים מהאצבעות מופנות לאחור ושתיים לפנים. כך נדרס הטרף או נתפס המזון במידה שווה. כדי למעט קבוצה זו (שאינן לה אצבע יתירה) בא רבי אליעזר בר צדוק ואומר: "כל עוף החולק את רגליו — טמא".⁶¹ הוא מביא גם סימן מעשי לכדיקת מבנה הרגל: "מותחין לו חוט של משיחה; אם חולק את רגליו שתיים לכאן ושתיים לכאן טמא, שלוש לכאן ואחת לכאן טהור".⁶²

(ג) מקור רחב וקרומי שחייה

אצל עופות המים מבנה המקור ואצבעות הרגל שונה מהטיפוס הקלאסי. בהקשר לקבוצה זו הביא ר' זרחיה ב"ר יצחק הלוי (הרז"ה) כמה סימנים לבחינה אם העוף דורס: "וקבלנו



רגל ברווז המתאפיינת בקרומי שחייה בין האצבעות

במסורת מאבותינו ומזקנינו הקדמונים, כי כל שחרטומו רחב או שיש לו כף הרגל שקורין פוט"א כמו שיש לאווז אין להסתפק בדריסתו בידוע שאינו דורס".⁶³ הרז"ה מזכיר שני סימני טהרה: מקור רחב וקרומי שחייה. לפי הנוסח שהבאנו די בסימן אחד, אך יש שגרסו שצריך את שני הסימנים.⁶⁴

61 משנה, חולין ג, ו.

62 חולין סה ע"א. אין הכוונה שכל עוף שיש לו שלוש אצבעות מקדימה ואחת מאחור טהור והרז"ה העיר בצדק שיש עופות טמאים שאינם חולקים רגליהם, בפירוש לחולין (כ ע"ב).

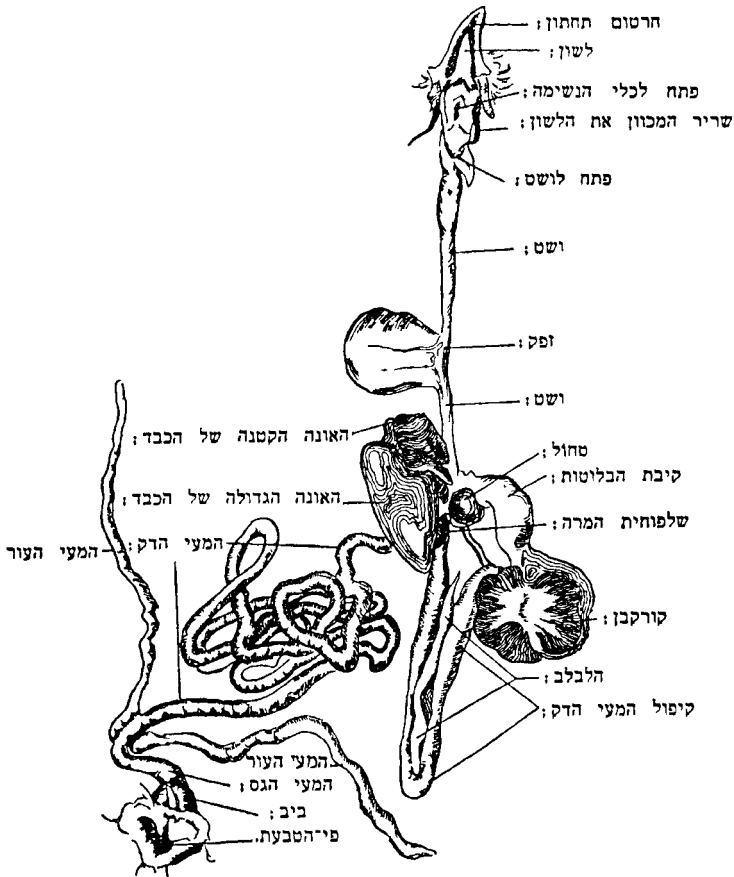
63 הרז"ה בפ"ג לחולין.

64 טור, יו"ד פב, ג: "שכל עוף שחרטומו רחב וכף רגלו רחבה", ועל סוגיה זו ראו תשובות הרשב"א, א, סימן ריב כן דברי הבית יוסף, ליו"ד פב, ס"ק ג.

דורס על פי מבנה איבריו האנטומיים

א) זפק

הוא חלק מהוושט המורחב בצורת כיס, המשמש איבר אגירה למזון בטרם הגיעו לקורקבן. תפקידו של הזפק לרכך את המזון. איבר זה מפותח אצל עופות אוכלי גרעינים כדוגמת תרנגולים ויונים. אצל עופות דורסים ואוכלי חרקים אין איבר זה נראה בצורת כיס, אלא הוא יוצר התרחבות שאינה נחשבת לזפק מבחינה הלכתית. יוצא אפוא שהיעדר זפק טיפוסי, אף הוא עשוי להוות סימן היכר המאפיין 'דורס'. יחד עם זאת, יש לומר שלאווזים



אברי העיכול של התרנגולת

וברווזים אין זפק טיפוסים. מכאן שהיעדר זפק כסימן בלבדי אינו פוסל עוף אם קיימים בו שאר הסימנים.⁶⁵

ב) קורקבן נקלף

הקורקבן מכונה גם קיבת השרירים. איבר זה בנוי ממערכת שרירים עבה ומשכבה פנימית קשה. תפקידו העיקרי של הקורקבן הוא לגרוס ולטחון את המזון באמצעות אבנים שבולע העוף. בעופות שניזונים מגרעינים השכבות הפנימיות מפותחות; קרומן הפנימי עבה יחסית וניתן לקלפו בקלות ביד. אצל שאר העופות, הקרום הוא בדרך-כלל דק ולא ניתן לקלפו בקלות.

לדעת הרמב"ם מדובר בסימן הטהרה החשוב ביותר. הוא מציין שהגאוניס לא היו מתירים עוף הבא בסימן טהרה אחד, אלא אם כן היה הסימן שקורקבנו נקלף ביד.⁶⁶

מבחן הנשר

בתלמוד נאמר שהנשר הוא עוף "מיוחד" כלומר, יוצא דופן כיוון שאין לו אף אחד מסימני הטהרה, לעופות דורסים אחרים לעומת זה, עשויים להיות אחד או יותר מסימני הטהרה.⁶⁷ אנו מניחים שהנשר הנזכר במקורות מזהה בוודאות עם העוף המתורגם בלעז בשם *vulture* כיום (*Gyps fulvus*).⁶⁸ לפי זה קיים לכאורה קושי, מפני שאין התאמה בין חלק מתכונות הנשר כפי שהן נזכרות בברייתא, ובין המציאות כפי שהיא מוכרת לנו בימינו. להלן נבחן כל אחד מהסימנים בנפרד ונעמוד על ההבדלים בין ההגדרות המדעיות כפי שהן מקובלות כיום במחקר, ובין ההגדרות ההלכתיות, שלא תמיד עולות עמן בקנה אחד.

1) דורס — הנשר הוא אוכל נבלות מובהק ואינו דורס יצורים חיים. אולם מאחר שהנשר ניזון מפגרים שמוצאם מהחי (ולא מהצומח) וכל איבריו מותאמים לכך, בדומה לשאר העופות הדורסים, הוא מוגדר מבחינה הלכתית כ"דורס".

65 ראו בהרחבה, לוינגר, עמ' 37.

66 הלכות מאכלות אסורות, א, יט. יחד עם זאת, ראוי לציין שהרמב"ם בפירושו המשנה לחולין ג, ו, סבר כשיטת רס"ג, שעוף שאינו דורס ושיש לו סימן נוסף הוא טהור, גם אם אין לו קורקבן נקלף, ראו: רס"ג לתורה, עמ' קכג.

67 בבלי, חולין סא ע"א.

68 ולא העוף המכונה בימינו בשם עיט, כפי דברי ר' תם: "טועין גבי נשר שקורין אייגלא" (תוספות לחולין סג ע"א, ד"ה נין).



נשר בשעת דאיה

(2) זפק — אצל הנשר עשוי הוושט להתרחב באמצעו במידה רבה, כך הוא יכול לאכול כמות גדולה של בשר בפעם אחת. אולם למעשה, מבחינה מבנית ותפקודית אין כאן זפק מובהק דמוי כיס, כמו אצל עופות אוכלי זרעים. איבר זה משמש לנשר בעיקר מקום איחסון למזון והוא אינו משמש לריכוך המזון. כלומר, מבחינה הלכתית אין לנשר זפק.⁶⁹

(3) קורקבן נקלף — הקורקבן אצל הנשר אינו מפותח מפני שהוא אינו אוכל גרגרים. הדופן הפנימית של קורקבנו דקה ואינה נקלפת בקלות ביד.

(4) אצבע יתירה — ההסבר שאצבע יתירה היא האצבע האחורית או האצבע האמצעית הקדמית הוא בעייתי מפני ששני מדדים אלה מצויים בנשר, ואילו לפי הברייתא אין לנשר אצבע יתירה.

לפי שיטת אהרני ההסבר נעוץ בהבדל שבין הנשר לעיט. אצל הנשר האצבע, בניגוד לעיט, היא קצרה מהשרשכף, וזוהי חסרונה של אצבע יתירה.⁷⁰ לפי פירושו של הרב איתי בן-דוד גם אצל הנשר (כדומה לשאר העופות הדורסים) האצבע האחורית והאמצעית-קדמית הן פעילות, ולכן אין להם אצבע 'מיותרת' (יתרה).

69 י' אהרני, "תמצית אחדות מהרצאותי", כתבי האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון למדעי היהדות, ב (תרפ"ה), עמ' 70-71; לוינגר, עמ' 37; בן דוד, עמ' תכג.

70 אהרני, הערות לחידושי רמב"ן לחולין, עמ' סג-סד.

המונח דורס לפי כל השיטות

המונח "דורס" הוא המפתח העיקרי לקביעה אם עוף טהור או טמא. מאחר שמחלקת העופות כוללת מגוון רב של מינים הנבדלים בתכונותיהם, יש צורך לקבוע הגדרה כוללת ורחבה ככול האפשר שתתאים לכל העופות. דומה שיש קו משותף לכל הסימנים: עוף דורס (בניגוד להגדרה המודרנית המצומצמת לשתי סדרות ציפורים בלבד; דורסי יום ודורסי לילה) הוא כל עוף הניזון מבעלי חיים, חיים או מתים. אופן השגת המזון באמצעות ציד הוא רק ביטוי חיצוני המתאים לרוב העופות הנכללים בהלכה בשם דורסים, אך בהחלט לא מהווה מדד יחיד. זאת הסיבה מדוע ניתנו כמה סימנים שנועדו לבחון את המונח "דורס" לפי קריטריונים שונים. תחילה נקבע הקריטריון ההתנהגותי, כלומר עוף שניכר בסוג מזונו, דרך תפיסת מזונו ואכילתו. אולם לא תמיד אורחות חייו והתנהגותו של העוף ידועה לחלוטין⁷¹ ולכן יש צורך בסימנים נוספים. תכונות נוספות לבחינה אם העוף דורס, באות לידי ביטוי בהתאמותיו המורפולוגיות והאנטומיות. בשל המגוון של מיני העופות הדורסים היה צורך להביא מספר סימנים; 'אצבע יתירה' (על-פי פירוש אהרוני ובן-דוד) בא למעט דורסי יום ואוכלי נבלות, ו'חולק רגליו' בא למעט את דורסי לילה ודומיהם. סימנים אחרים (מקור רחב וקרוב שחייה) מתייחסים לעופות מים שאינם לוכדים מזון מן החי. מבחינת כל הסימנים עולה שעוף טהור אינו מתנהג כעוף דורס, כלומר, הוא אינו טורף מובהק, ועיקר מזונו הוא מן הצומח ובהתאם לכך גם בנויה מערכת העיכול שלו.⁷²

הקריטריונים לקביעת כשרות העופות – הדעות העיקריות

לסימני הכשרות שנזכרו על ידי התנאים במשנה הצטרפו עוד שני קריטריונים הנזכרים בספרות חז"ל: ידיעת השמות (מסורת זיהוי) והכרת העוף בקבלה (מסורת הלכתית). להלן נביא שלושה מקורות המתייחסים למדדים אלה:

א) אמר רב נחמן: היה בקי בהן ובשמותיהן, עוף הבא בסימן אחד – טהור; לא היה בקי בהן ובשמותיהן, סימן אחד טמא בשני סימנין טהור והוא שיכיר עורב... אמר אמימר הלכתא עוף הבא בסימן אחד טהור והוא דלא דריס.⁷³

71 כמו למשל בעניין תרנגולא דאגמא, חולין סב ע"ב.

72 רבים מהראשונים בימי הביניים נתנו טעמים רעיוניים לאיסור אכילת בעלי החיים הטמאים (הכל בו סימן קא; הרמב"ן לויקרא יא יג וכן רבינו בחיי, אברבנל לפרשת שמיני ועוד), על סמך ההסבר למשמעות הסימנים. לפרשנות זו יש השלכה לסוגיה אם הסימנים מהווים גורם טומאה או רק סימן הבחנה בין טהורים לטמאים.

73 חולין סב ע"א.

ב) אמר ר' יצחק: עוף טהור נאכל במסורת, נאמן הצייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי. אמר ר' יוחנן והוא שבקיא בהן ובשמותיהן.⁷⁴

היחס בין הקריטריונים הללו לסימני הטהרה שנזכרו במשנה ניתן לפירושים שונים, והוא המקור לקיומן של שיטות הפסיקה השונות, ונביאן להלן בקצרה. המחלוקת נסובה בעיקרה אם צריך גם מסורת וגם סימנים, וכן כמה סימנים ואיזה סימנים דרושים להתיר עוף. לאמיתו של דבר, גם על דרך הצגת הגישות ההלכתיות השונות כפי שנציגן כאן, יהיו אשר יחלקו. מתברר שבספרות ההלכה המאוחרת אפשר למצוא גישות שונות לביאור השיטות ההלכתיות של הראשונים, וכאן מוצגת דרך אחת, על פי עניות הבנתנו. הראשונים מזכירים שלוש שיטות עיקריות (רש"י, ר"ת ורמב"י)⁷⁵ ואנו נציין עוד כמה שיטות. כאמור, על שיטות הפסיקה והפרשנויות השונות לקריטריונים הנדרשים להתיר עוף נכתב ים גדול של מקורות. ומתוך סבך המקורות נציג כאן את הדברים בקיצור ובקווים כלליים.

שיטת רש"י (הרא"ש והרמ"א)

לפי פירוש רש"י דרושים ארבעה סימנים: ראשית, שהעוף אינו דורס וכל שלושת הסימנים האחרים.⁷⁶ אולם נראה לפי רש"י שאין להסתמך על העובדה שלא רואים שהעוף דורס או שיש לו סימני טהרה. לשיטתו רק מסורת מכשירה עוף. וכך הוא כתב בעניין סוגיית 'תרנגולא דאגמא': 'ואין עוף נאכל לנו אלא במסורת; עוף שמסרו לנו אבותינו בטהור. ושלא מסרו לנו, יש לחוש. ובמסורת יש לנו לסמוך כדאמר לקמן שעוף טהור נאכל במסורת'.⁷⁷ גם הרא"ש⁷⁸ והרמ"א בהגהות לשו"ע נקטו בשיטת רש"י: 'ויש אומרים שאין לסמוך אפילו על זה (= סימנים, כולל מסורת הרז"ה) ואין לאכול שום עוף אלא במסורת שקבלו בו שהוא טהור וכן נוהגין ואין לשנות'.⁷⁹

מאחר שאין בידינו הלכה פסוקה וברורה של רש"י בעניין כשרות העוף, אלא רק ציטטות אקראיות מפירושו על התלמוד, ישנן שתי אפשרויות כיצד להעמיד את שיטתו. לפי ההסבר המחמיר צריך את שני מסלולי ההכשרה, היינו גם מסורת (כתנאי ראשוני) וגם סימנים. לפי ההסבר המקל, שבו נקט בעל שפתי כהן, יש צורך רק במסורת 'ואז מותר

74 חולין סג ע"ב.

75 ראו סיכום של א' בן-דוד, בתוך: ג"י וינברגר, ספר שלח תשלח, ירושלים תשס"א, עמ' קצא-קעג.

76 רש"י לחולין סה ע"א, ד"ה הכי גרסינן.

77 חולין סב ע"ב.

78 הרא"ש לחולין, סימן נט, דף סב ע"א; ר' יונה אשכנזי, ספר איסור והיתור הארוך (המיוחס לר' יונה גירונדי), וילנא תרנ"א, כלל נו ס"ק יח.

79 הגהות לשו"ע יו"ד פב, ג.

אפילו בלא בדיקה כלל". יתירה מזאת, מותר לאכול את העוף גם אם אין בו שום סימן, כל עוד לא ראו שהוא דורס.⁸⁰ בשיטת הרמ"א נקטו רוב הפוסקים האשכנזים ורק מקצת מחכמי המזרח האחרונים, בעיקר חכמי בבל.⁸¹

שיטת רס"ג, גאונים אחרים ור"ת

עניין הקריטריונים של כשרות העוף מובאת אצל רס"ג בפירושו לתורה ושם הוא לא התייחס כלל לעניין מסורת הלכתית בקבלה (ואין זה אומר שהוא אינו מכיר בקריטריון זה). אשר לסימנים, דרוש תנאי מקדים שהעוף אינו דורס ומצטרף אליו כל סימן נוסף אחר. מאחר שמדובר בגישה הפרשנית המקילה ביותר ויחד עם זאת הקדומה ביותר (לאחר התקופה האמוראית), שנאמרה מפי אחד מעמודי ההוראה המרכזיים ביותר ביהדות, נביא את דבריו כלשונם:

...ואם כן הכרח הוא שהנביא ע"ה מסר לאומה סימנים לעוף הטהור והם אלה שמסרום הרבנים ז"ל, יש לו אצבע יתירה וזפק וקרבן נקלף, ואינו דורס ואוכל, טהור. כלומר שהסימנים שבהם תותר אכילת העוף ארבעה, ואמרו שלא דוקא עד שיהו בו כל ארבעה סימנים הללו ואח"כ יהיה טהור, אלא אחד הסימנים הכרחי הוא בכל עוף טהור והוא שלא יהיה דורס, ופירוש דבר זה שיהו אצבעותיו ישרות לא עקומות, כי עקימת האצבעות היא הכנה לדריסה, וצריך עוד שיהא בו סימן אחר משלושת הסימנים האחרים נוסף לזה כדי שיהיו שנים, ובהם תותר אכילת אותו העוף, יהיה הסימן האחר איזה שיהיה מאותם השלשה האחרים, למשל, אם היה לו זפק ואינו דורס אע"פ שאין לו אצבע יתירה ואין קרבנו נקלף, או שיש לו אצבע יתירה ואינו דורס ואע"פ שאין בו שני הסימנים האחרים, או קרבנו נקלף ואינו דורס ואע"פ שאין בו כלום משני הסימנים האחרים, כל אחד מאלה שתיארתי מותר.⁸²

שיטה שנייה בגאונים היא שניתן להתיר עוף בסימן אחד רק בתנאי שיהיה בו קורקבן נקלף ביד.⁸³ שיטה שלישית בגאונים מאפשרת להתיר לפי שני סימני טהרה, ובמקום שאין

80 הש"כ לשו"ע, יו"ד פב, ס"ק ו, ט; ר' חזקיה די סילוה, פרי חדש ליו"ד, פב ס"ק ז (ירושלים תשנ"ה), עמ' רנב.

81 זבחי צדק, א, יו"ד פב, ס"ק כד; כף החיים, שם, ס"ק כט.

82 רס"ג לתורה, עמ' קכב-קכג.

83 מובא אצל הרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, יט.

פרס ועוזניה מצויין שם (השוו חולין סג ע"א) אפילו אין לעוף אלא סימן אחד והוא אינו דורס — טהור.⁸⁴

גישת רבינו תם היא כנראה שיטת רס"ג ושיטת מקצת הגאונים שמאפשרת התרת עוף ללא קריטריון של מסורת.⁸⁵ רבינו תם מציג גישה הפוכה משל רש"י וסובר שכל עוף "שיש לו ג' סימנין הללו של טהרה, בידוע שאינו דורס וטהור ואין צריך לבדוק בסימן של דריסה". להלכה, עוף הבא בפנינו בסימן אחד והוא אינו דורס — מותר.⁸⁶

שיטת רמב"י והרמב"ם

שיטת רבנו משה ב"ר יוסף מובאת בראשונים.⁸⁷ לפי הגרסה שלו בגמרא לעשרים העופות הטמאים הנזכרים בתורה יש רק סימן טהרה אחד (אחד מתוך שלושה והוא משתנה בכל עוף) והם דורסים; ולעורב יש שני סימנים והוא דורס. אשר לפרס ולעוזניה (שהזהות ביניהם אינה ידועה) לשניהם יש סימן טהרה אחד מהשלושה, אלא שאחד מהם דורס והשני אינו דורס. לפיכך כל עוף שיש לו שני סימני טהרה ואינו עורב הוא כשר, וכל שכן אם נמצא עוף שיש לו שלושה סימנים שהוא יהיה מותר, ואין לחשוש שמא הוא דורס. לפי הרמב"ם עופות טהורים נאכלים אם יש ידיעה ברורה שאין הם נמנים עם כ"ד מיני עופות הטמאים או אם יש מסורת. שני תנאים אלה פוטרים את בדיקת הסימנים:

כל מי שהוא בקיא במנין אלו ובשמותיהן, הרי זה אוכל כל עוף שאינו מהן ואין צריך בדיקה. ועוף נאכל במסורת והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שזה עוף טהור.⁸⁸

הרמב"ם מציע מסלול-נוסף להכשרת עופות; אם גורם המסורת חסר ניתן להסתמך על הסימנים שנתנו חכמים: "מי שאינו מכירן ואינו יודע שמותיהן, בודק בסימנין אלו שנתנו חכמים".⁸⁹ לפי פירושו למשנה, התנאי לכשרותו של העוף הוא שלא יהיה דורס ומצטרף לו סימן טהרה כלשהו נוסף.⁹⁰ אולם ביד החזקה הוא מביא את מסורת הגאונים "שאין מורין

84 I. Ginzberg, Geonica, II. New-York 1909 p 120

85 המאור הגדול לחולין סא ע"א, מזכיר זאת גם בענין גרסת הגמרא (בניגוד לשיטת רמב"י): "שהוא מקיים גירסת הגאונים ז"ל".

86 תוספות לחולין סא ע"א, ד"ה כל שיש לו וכו'.

87 הרז"ה, הר"ן, הרמב"ן ועוד על ביאור הגמרא בחולין סא ע"ב.

88 הלכות מאכלות אסורות א, טו.

89 הלכות מאכלות אסורות א, טז.

90 בפירוש למשנה בחולין ג, ו.

להתיר עוף הבא בסימן אחד, אלא אם היה סימן שיקלף ביד, אבל אם אינו נקלף ביד, אף על פי יש לו זפק או אצבע יתרה, מעולם לא התירוהו".⁹¹ ועל כך כתב בעל המגיד משנה: "כך כתב רבינו חננאל ז"ל בקבלה מרבתינו וכ"כ הגאונים האחרים וחשש רבינו לדבריהם להתמיר".⁹²

שיטתו של הרמב"ם דומה לשיטת רבינו משה בן יוסף, שניתן להתיר עוף על פי סימנים ואם אינו דורס.⁹³ ר' חזקיה די סילוה מעיר על שיטת הר"ם ב"ר יוסף: "והיא המחזורת והמוסכמת מרוב הפוסקים... כיון דמאי שלא מקילינן להתיר לגמרי בג' סימנים אינו אלא חומרא בעלמא. וזה פסק אמיתי וברור, ראוי לסמוך עליו ודלא כהג"ה ודוק".⁹⁴ גם בעל פירוש 'כרתי ופלתי' לשו"ע, סבור שהדרישה למסורת בעוף שיש לו סימנים ואינו דורס היא חומרה: "ונראה ביש לעוף ג' סימנים ואין צריך למסורת, רק דלמא דריס הבא סמכינן אמסורת דדוכתי אחרינא, דלרוב הפוסקים בלא"ה כשר בג' סימנים וא"צ מסורת כלל, ובזו סמכינן להקל ופשוט".⁹⁵

גישת ר' יוסף קארו

בפירוש הבית יוסף הוא כותב שעוף טהור נאכל רק במסורת, כפי שציין הרא"ש ופוסקים אחרים.⁹⁶ בשו"ע מצטט ר' יוסף קארו בתחילה את דברי הרמב"ם, דבר המאפשר אולי גמישות מסוימת בפרשנות שיטתו:

מי שאינו מכירם ואינו יודע שמותיהם בודק בסימנים, כל עוף שהוא דורס ואוכל בידוע שהוא ממינים הטמאים... ואם ידוע שאינו דורס יש ג' סימני טהרה: אצבע יתירה וזפק וקורבנו נקלף ביד...⁹⁷

לפי זה, ישנם שני מסלולים הכשר מקבילים, שכל אחד מהם לברו מספיק כדי להכשיר את העוף: מסורת וסימנים. אולם השו"ע קובע שאין להסתפק בסימנים ודורש גם מסורת: "ואע"פ שיש לו שלשה סימנים אלו אין לאכלו, לפי שאנו חוששין שמא הוא דורס, אא"כ יש להם מסורת שמסרו להם אבותיהם שהוא טהור". אולם אם לעוף יש בנוסף לשלושה

91 הלכות מאכלות אסורות א, יט.

92 והשוו דברי הרא"ש לחולין סימן נט, דף סב ע"א; טור יו"ד פב, ב.

93 ראו אצל הר"ן והרד"ה לחולין דף כא ע"א-עב (במהדורת בנדפס). על החילוק ביניהם ראו לחם משנה הלכות מאכלות אסורות פ"א ט"ז והערותיו של מהר"י קאפח, שם, עמ' מד.

94 פרי חדש ליו"ד פב ס"ט.

95 ר' יהונתן בהרב, ספר כרתי ופלתי, וינה 1819, סוף סימן פב.

96 טור יו"ד פב ס"ק ב.

97 שו"ע, יו"ד פב, ב.

סימנים שני סימנים נוספים, שחרטומו וכף רגלו רחבים ואינו דורס (כשיטת הרז"ה), הרי שאז מותר באכילה גם ללא מסורת.⁹⁸

בין מסורת זיהוי למסורת בקבלה

כפי שראינו, פעמים רבות קיימות מסורות זיהוי שונות לשמות העופות הטמאים, למשל בין שיטת רס"ג לשיטת רש"י. בעיה זו קיימת גם בהקשר לשמות בעלי החיים הטהורים שכשרותם ברורה לחלוטין מכוח מסורת בקבלה. דוגמה לכך למשל הוא זיהוי הג'אמוס, שאותו זיהו הפרשנים והחוקרים כ'מריא', 'תאו' ו'כווי'. במקרים הללו אין משמעות הלכתית למסורת הזיהוי, אלא רק למסורת בקבלה או לסימני הכשרות. רק לבעלי חיים בודדים, בדרך כלל המבויתים, שהיו שכיחים תדיר למשכנות האדם באשר הוא, ישנה מסורת זיהוי וגם מסורת בקבלה, כמו בדוגמת השור, הכבש והעז.

מסורת הלכתית

לבסוף, כהערת שוליים, נתייחס למונח 'מסורת הלכתית', שאולי אינו מוכר ומעוגן בשם זה בעולם ההלכה, אך למעשה הוא הגורם המכריע היום המשפיע בפסיקת רוב הפוסקים. בעוד אצל הראשונים מצאנו גמישות ופתיחות גדולה יותר באפשרות לברר ולהכריע בין שיטות פרשניות והלכתיות שונות, בלי קשר למוצאו של הכותב, בימינו הדברים יותר נוקשים. הפסיקה נקבעת בדרך כלל על פי 'מסורת הלכתית' שנתקבעה על ידי הראשונים מאותו החוג והרבה מהאחרונים סבורים שלא ניתן לערער ולשנות את הפסיקה, לאיסור ולהיתר, גם אם עומדים לפנינו כיום נתונים חדשים שעשויים לשנות את התמונה.

98 שו"ע, י"ד פב, ג. כך עולה גם מדברי הרמ"א בהגהותיו, שם, שחולק על השו"ע ודורש גם במקרה כזה מסורת.